

Karl Leonhard Reinhold och den tyska idealismen

Vesa Oittinen

Man har ända intill den senaste tiden ignorerat Karl Leonhard Reinholds (1753–1823) insats i utvecklingen av den tyska filosofin efter Kants revolutionära ”kopernikanska vändning”. Ett viktigt skäl för detta är säkerligen det faktum att Reinhold flera gånger bytte ståndpunkt, i den mån att han fick ryktet att vara en filosofisk väderhane. Först uppträdde han som en upplysningman, sedan som en ivrig förespråkare och popularisator av Kants kritiska filosofi, lite senare presenterade han under sin professurstid i Jena på 1790-talet ett eget system, elementarfilosofin kallad; därefter var Reinhold under en kort tid Fichte-anhängare, för att snart byta sida igen och ansluta sig till en rätt obskyr tänkare, Christoph Gottfried Bardili och dennes ”rationala realism”. Inte heller Bardili-fasen varade länge, emedan Reinhold under sina sista levnadsår som professor i Kiel gjorde någonting i stil med en ”linguistic turn” och intresserade sig för språkfilosofin.

Därtill kommer att den tyska idealismens företrädare hade behov att nervärdera, ja till och med förlöjliga, Reinhold som de upplevde som en visserligen naiv men dock inflytelserik medtävlare om första platsen på den filosofiska parnassen. Särskilt polemiserade den unge Hegel mot Reinhold redan i sitt första tryckta arbete, *Differenz des Fichte’schen und Schelling’schen Systems der Philosophie* (1801) och beskyllde honom för att inte ha insett, ”dass seit Jahr und Tag eine andere Philosophie vor dem Publikum liegt als reiner transcendentaler Idealismus” – med andra ord, att inte ha insett att med Schelling en helt ny filosofi har uppstått, som inte mera följer i Kants fotspår, den som vi nuförtiden kallar för tysk idealism.¹ Polemiken mot Reinhold fortsatte sedan i Schellings och Hegels gemensamma företag *Kritisches Journal der Philosophie*, och ännu i de föreläsningar i filosofins historia som den mogne Hegel höll i Berlin kommenterade han ingående Reinhold.

Inte att undra således att samtidigt som filosofhistorikerna vurmade för de tyska idealisternas prestationer, hamnade Reinhold helt och hållet i skymundan. Redan 1829, bara sex år efter Reinholds död, menade Th. A. Rixner i sin handbok att Reinhold var en tänkare som inte bara lät Kants geniala idéer avarta till ”en ny dogmatism” utan ”helt och hållet [...] fördärvade” dem.² Kuno Fischers omdöme i *Geschichte der neuern Philosophie* var inte mildare: enligt honom ”begav sig Reinhold senast i förhållande till Schelling in på en villoväg som ledde honom bort från utvecklingens stora linje och slutligen lät honom helt försvinna från filosofins

synfält i intetsägande spekulationer”.³ Sin kulmen nådde det här tolkningsparadigmet i Richard Kroners verk *Von Kant zu Hegel*, där den tyska idealismens historia betraktades som en kanonisk tetrad av namnen Kant–Fichte–Schelling–Hegel (trots att man bara med möda kan räkna Kant och Fichte till den egentliga tyska idealismen), och till och med så att varje tänkare i raden toppade högre än sin föregångare, tills den oöverträffliga syntesen blev kristalliserad i Hegels system. En dylik teleologisk historieskrivning fann i sitt schema inget utrymme för till synes erratiska trevanden av en Reinhold.

Först på 1990-talet har man börjat med en nyvärdering av Reinholds insats. Delvis har detta skett i samband med en allmän förändring i sättet att umgås med den tyska idealismens arv. I stället för att se den såsom en prestation av ett fåtal olympiska storheter har man i tilltagande grad börjat beakta också epokens filosofiska kultur och filosofiproduktion såsom ett nätverk av personer och inflytelser, eller med andra ord se den tyska idealismen som ett kollektivt projekt. Ett viktigt steg i den riktningen var den av Dietrich Henrich och hans lärjungar påbörjade ”konstellationsforskning”, som pekade på betydelsen av många tidigare glömda eller till och med helt obekanta namn. Till Reinholds comeback bidrog framför andra Wolfgang H. Schrader, som 1998 i Bad Homburg organiserade ett första internationellt Reinhold-symposium.⁴ Sedan dess har tre vidare följt, i Luzern 2002, Rom 2005 och Montréal 2010.⁵ Också litteraturen om Reinhold har från och med 1990-talet börjat tilltaga⁶ och en kritisk utgåva av hans samlade verk har startats⁷ åtföljd av flera andra nytryck av hans arbeten,⁸ så att man nuförtiden kan tala, om inte en formlig Reinhold-renässans, så dock om en betydande omvärdering av hans insats och ställning i filosofins historia. Det har blivit uppenbart att de problem som Reinhold brottades med och vilka han löste på ett otillfredsställande sätt eller inte kunde lösa alls, i sista hand präglade hela den tyska transcendentalfilosofin och idealismen. Då Reinhold dessutom under sin bana stod i kontakt med nästan alla viktiga företrädare för den klassiska tyska filosofin, kan man säga att forskningen kring Reinhold inte rör sig om helt irrelevanta saker.

Inte bara i filosofin utan även i andra hänseenden var Reinholds livsbana skiftesrik. Född i Wien den 27 oktober 1757 fick han en katolsk uppfostran och studerade först i ett jesuitseminarium, men efter att myndigheterna hade förbjudit jesuitorden 1773 var han tvungen att övergå till ett barnabitseminarium. Följaktligen blev han en barnabitmunk och arbetade som präst och filosoflärare. Redan hans första artiklar och recensioner som publicerades vid den här tidpunkten visade att han var en ivrig anhängare av upplysningen och kejsar Josefs reformer. Även senare, ja hela sitt liv igenom, höll Reinhold fast vid upplysningsidéerna, och man kan säga att dessa utgjorde ett stabilt underlag för hans tänkande trots skiftningar på den filosofiska ytan.

År 1783 lämnade Reinhold det katolska Österrike för gott, bosatte sig i Leipzig och övergick till protestantismen. Samtidig slöt han sig till frimurarorden Illuminati. Han blev sitt långa liv även trogen frimureriet – det här är för övrigt en sida av hans aktiviteter som är mycket lite utforskad ännu idag, trots att den närmare skulle kunna belysa många av hans ställningstaganden. Efter ett kort studieuppehåll i Leipzig flyttade den rastlöse Reinhold igen 1784, den här gången till Weimar, där han först blev redaktör för Wielands tidskrift *Teutscher Merkur* och lite senare gifte sig med Wielands dotter. Under den här tiden bekantade han sig för första gången med Kants förnuftskritik, vilken gjorde ett stort intryck på honom. Till skillnad från mainstreamen av tyskt upplysningstänkande – de så kallade popularfilosoferna – reciperade han Kants kritik på ett positivt sätt. 1786 började han trycka sina *Briefe über die Kantische Philosophie* i *Teutscher Merkur* och gav senare ut dem i bokform. Reinhold var en av de viktigaste popularisatorerna av Kant i ett skede där dennes kritik ännu inte hade nått ett genombrott. Kant, som hittills hade varit ganska bekymrad av den ogina mottagning hans omvälvande idéer hade fått hos publiken, hade alla skäl att vara tacksam för Reinhold. Det uppstod också en flerårig brevväxling mellan dem.

Men redan den här första Kant-receptionen var präglad av Reinholds egna intressen. Det viktigaste hos Kant tycktes för Reinhold vara att denne slutligen hade kunnat övervinna de missförstånd i religionsaker som hittills hade plågat mänskligheten. Kant hade avvisat såväl naturalisternas som skeptikernas och supranaturalisternas synpunkter på Guds existens och lyckades skapa ”ett nytt system, där förnuftet har upphört att vara *pretentiöst* och tron att vara *blind*”, för att i stället understöda varandra ”i en evig endrätt”.⁹ I Kant såg Reinhold alltså den tänkare som med hjälp av förnuftskritik stiftar fred på religionens och sedlighetens område och därigenom för upplysningens program vidare på ett bättre sätt än dess ensidiga uttolkare. I sak fokuserade Reinhold i sin Kant-anmälan i *Teutscher Merkur* nästan uteslutande på kritikens ”botande” praktiska följder och brydde sig inte så mycket om att befatta sig med dess kunskapskritiska idéer. I varje fall är det att märka hur ännu den unge Hegel ett par decennier senare – framförallt i *Glauben und Wissen* (1802) – var lika bekymrad som Reinhold av kulturens dikotomier och antinomier. Till skillnad från Reinhold tyckte Hegel dock att Kant var en av de skyldiga till att det moderna livet framstod som en serie av motsättningar, emedan han hade bedrivit en ensidig ”förståndsfilosofi” oförmögen att forma en syntes. Även detta visar på skillnaden mellan Reinholds och den senare tyska idealismens projekt: för Reinhold var det viktigt att ”rädda” upplysningen från sina förvecklingar genom att finna en fast punkt som garanterar den mänskliga kunskapens, moralens och religionens giltighet, medan Schelling och Hegel sökte en syntes bortom det gängse upplysningstänkandets horisont.

Elementarfilosofin och medvetandesatsen

Här kan jag av utrymmesskäl inte gå in mera detaljerat i de skilda faserna i Reinholds filosofiska utveckling utan måste nöja mig med att bara ta upp några motiv hos Reinhold och hans inflytande på tysk idealism, och för övrigt hänvisa till mina tidigare arbeten i ämnet.¹⁰ Det är befogat att här koncentrera sig på Reinholds så kallade elementarfilosofiska fas, emedan den är klart den viktigaste och tillika den mest grundligt analyserade perioden i hans produktion. Det finns flera aspekter i Reinholds livsverk, exempelvis hans sena ”språkfilosofi”, som ännu är så gott som helt outforskade.¹¹

Reinhold utvecklade sitt elementarfilosofiska system i en serie snabbt skrivna arbeten under första hälften av 1790-talet. De viktigaste av dessa var *Versuch einer neuen Theorie des menschlichen Vorstellungsvermögens* (1789; andra upplagan 1795), *Beyträge zur Berichtigung bisheriger Missverständnisse der Philosophen, Erster Band* (1790), *Ueber das Fundament des philosophischen Wissens* (1791) och *Beyträge zur Berichtigung bisheriger Missverständnisse der Philosophen, Zweyter Band* (1794). Reinholds sätt att arbeta påminner mera om en journalists än en lärds, som ju passade för en före detta redaktör av *Teutscher Merkur*, och det är troligt att han själv såg sina alster som inlägg i en fortlöpande diskussion, inte som filosofins absolut sista ord.

Elementarfilosofins ursprungliga syfte var att systematisera Kants kritiska ansats, ingenting annat. Reinhold accepterade resultaten av Kants förnufts kritik men tyckte samtidigt att Kants ”kopernikanska vändning” i sitt hittillsvarande skick bestod av disparata kritiska interventioner utan att deras gemensamma grund blivit påvisad. En filosofi kan enligt Reinhold vara vetenskaplig bara om den har en systematisk form, vilket i sin tur förutsätter en *Grundsatz*, på vars fasta grund man kan bygga den övriga filosofin. Detta ville Reinhold göra med sin ”elementarfilosofi”, vars uppgift var att skapa en apodiktiskt säker utgångspunkt för förnufts kritik. Elementarfilosofin spelade alltså rollen av en propedeutisk förberedelse för den ”egentliga” filosofin, vars pålitlighet den skulle garantera.

Den säkra utgångspunkten ville Reinhold under sitt elementarfilosofiska skede (i dess utvecklade form från och med *Beyträge* av år 1790) söka i det ”was ursprünglich und unmittelbar im blossen Bewusstseyn jedes Menschen bestimmt ist”.¹² Med andra ord, Reinhold utgår från ett ”medvetandets faktum” (*Tatsache des Bewusstseins*), en strategi som omedelbart för tankarna till Descartes berömda *cogito*-sats. Gemensamt för Descartes och Reinhold är att båda deducerar sin övriga filosofi från den här grunden som är given i medvetandet. Det var alltså inte överraskande att exempelvis Kuno Fischer i sin bekanta filosofihistoria menade att Reinhold så att säga förnyar cartesianismen på den kritiska filosofins grund.¹³ Emellertid ger en noggrannare analys snart vid handen att Reinholds ”första sats” är avsevärt mångtydigare än det cartesiska *cogito*.

I *Beyträge* av 1790 granskar Reinhold först andra möjliga grundsatser som tidigare filosofer har uppställt, och förkastar dem alla. Exempelvis hade wolffianer gjort motsatsprincipen (*principium contradictionis*) till en grundläggande förutsättning för all filosofi. Den här satsen säger ju att ”det är omöjligt att någonting både är och icke är samtidigt”. Men satsen faller redan därmed att den inte säger tydligt ut om uttrycket ”är” syftar på bara tänkbara ting eller på ting i sig. I sak tycks *principium contradictionis* bara konstatera att en motsats i ett ting inte är tänkbart, det vill säga tänkbarheten är någonting ännu mera grundläggande än motsatsprincipen. Det som är det första i filosofin är någonting som hänger ihop med den här tänkbarheten.

Efter dessa inledande kommentar formulerar Reinhold i *Beyträge* av 1790 följande förutsättningar som den sökta grundprincipen för all filosofi måste kunna uppfylla:

- 1) Den måste kunna grunda elementarfilosofin (såsom propedeutik för all övrig filosofi) omedelbart, den övriga filosofin medelbart;
- 2) dess sanning måste inses omedelbart, utan ”räsoneringar”; den uttrycker ett faktum;
- 3) detta faktum måste vara klar ”för alla människor i alla tider” genom ”blotta reflexionen” (Reinholds anknytning till upplysningens idéer blir särskilt tydlig i det här ”demokratiska” kravet att filosofins första princip måste vara tydlig och inom räckhåll för alla – tydlighetspostulatet grundar med andra ord, för att tala med Kant, en filosofi *sensu cosmico*, i ”världsmedborgerligt hänseende”, inte bara *sensu scholastico*, en filosofi utselutande för fackmän och lärda);
- 4) det här faktumet kan ”inte bestå i en erfarenhet för det inre sinnet”, då denna erfarenhet oftast är individuell och saknar allmängiltighet;
- 5) detta faktum ”måste gå-för-sig i oss”; det måste ”kunna beledsaga alla möjliga erfarenheter och alla tankar om vilka vi kan vara medvetna” och får inte vara bundet till bara något visst slag av erfarenhet (här tycks man höra ekot av Kants berömda beskrivning av den transcendentala apperceptionen såsom en ”an Inhalt ganz leere Vorstellung: Ich” som är ”ein blosses Bewusstsein, das alle Begriffe begleitet”¹⁴);
- 6) därför kan detta faktum inte bestå av ”något annat än av medvetandet självt, och satsen genom vilken det blir uttryckt, måste uttrycka detta medvetande, i den mån den är föreställbar”;
- 7) och så erhåller vi medvetandesatsen: ”Föreställningen blir i medvetandet skild från det föreställda och den föreställande och hänförs till båda” (”Die Vorstellung wird im Bewusstsein vom Vorgestellten und Vorstellenden unterschieden und auf beide bezogen”).¹⁵

Den sökta, allt till grund liggande satsen kan formuleras mera schematiskt:

Den föreställande – Föreställningen – Det föreställda.

Eftersom ”det föreställda” och ”den föreställande” är synonymer för objekt och subjekt (subjektet är ju det som har föreställningar, och objektet det till vilket föreställningar hänföres), kan man formulera det enklare:

Subjektet – Föreställningen – Objektet

Medvetandesatsen bildar alltså en trefald. Tänkandet består av föreställningar som måste ha både ett subjekt och ett objekt. Ur den trefaldiga satsen, som enligt hans tycke var apodiktiskt säker och klar, ville Reinhold sedan härleda den kantianska förnuftskritikens allmänna resultat.

Den reinholdska satsen har väckt intresse även i våra dagar, emedan den å ena sida tycks fortsätta det cartesiska programmet för grundläggning av vår kunskap med det apodiktiska faktumet att medvetandet alltid är givet när man tänker; å andra sidan är Reinholds sats, till skillnad från Descartes *cogito*, strukturerad. Den grundläggande strukturen bildar en triplicitet, en princip som här för första gången i den klassiska tyska filosofins historia dyker upp tydligt formulerad och vars senare former är Fichtes triader och ”tretakten” i Hegels dialektiska logik.

Ett annat viktigt drag i Reinholds medvetandesats är att begreppet föreställning spelar en central roll i den. Även här skönjer man en skillnad gentemot Descartes, som bara talade om ”tänkande” (*cogitatio*) utan att vidare specificera vad han menade med det.¹⁶ I varje fall syftar det cartesiska *cogitatio* inte nödvändigtvis på ett representativt innehåll i vårt tänkande. Men det gör tvärtom Reinholds föreställning – ordet *Vorstellung* är en direkt översättning av det latinska originalet *repraesentatio*, som alltså implicit låter förstå att utanför föreställningen måste det vara någonting till vilket den hänför sig (jfr ordets etymologi: *re-praesentare*, ”göra något till närvarande igen”). För Reinhold bildar föreställningen en förbindelselänk mellan subjektet och objektet, och den är egentligen det primära; den är ”dasjenige was im Bewusstsein vom Objekt und Subjekt unterschieden und auf beide bezogen wird”.¹⁷

Problem med elementarfilosofin

Men när Reinhold i fortsättningen försökte grunda den kantska filosofins prestationer på den medvetandesats som han hade upptäckt visade det sig att elementarfilosofins program led av inre svagheter, som ledde till att den inte levde länge; trots vissa justeringsförsök var Reinhold tvungen att låta sitt elementarfilosofiska projekt falla redan i mitten av 1790-talet.

Det första problemet hängde ihop med statusen hos det nämnda begreppet föreställning. Vilket är det primära, medvetandesatsen eller föreställningen? Först skulle medvetandesatsen utgöra den apodiktiska grunden för all vidare filosofering och därmed ”medvetandet” bilda en självklar utgångspunkt. Men redan vid nästa steg får vi höra att medvetandet

egentligen består i en trefald som skapats av föreställningens skilda relationer, varav lika oemotståndligt tycks följa att det är föreställningen, inte medvetandet, som är det mest primära. Till och med en noggrannare när läsning av Reinholds texter ger inte ett tydligt svar på dilemmat. I *Beyträge* av år 1790 polemiserar han först mot den cartesiska idén om att subjektets medvetande skulle vara ett slags substans, och tycks här stå på samma ståndpunkt som Kant. Även om jag i enlighet med Descartes skulle tänka mig själv som en substans, skulle Jaget primärt och i första hand vara en föreställning, inte en substans:

Inte på grund av sin substans [...], utan på grund av den blotta föreställningen, som vi känner genom medvetandet, kallar vi medvetandets subjekt för det föreställande [...]. Substansen själv kan ej förekomma i någon föreställning om den, utan att bli substansen av en blott föreställning, och följaktligen skulle den upphöra att vara ett subjekt som vore skilt från blotta föreställningen.¹⁸

Och för att ännu understryka det elementarfilosofiska projektets avstånd från den gamla rationala psykologin (dess paralogism angående själens substantialitet hade redan Kant med all tydlighet påvisat) tillägger Reinhold att ”den hittills omtvistade vetenskapen om den föreställandes substans kommer att bli utesluten ur begreppet *’filosofi överhuvudtaget’*. Filosofin överhuvudtaget förutsätter varken en vetenskap om själsubstansen eller är själv denna vetenskap”.¹⁹ Men en närmare läsning av de här textställena visar att Reinhold kastar barnet bort med badvattnet. Han kritiserar nog själsubstansläran på ett sätt, som ytligt sett verkar vara kantianskt inspirerad. Dock är den stora skillnaden gentemot Kant här att Reinhold därmed inte övergår till de positioner som Kant skisserade i sin lära om den transcendentala apperceptionen. För honom är det inte det transcendentala Jagets aktivitet som är det primära, utan den ”blotta föreställningen”. Med andra ord, Reinhold uppfattar medvetandet på ett ”fenomenologiskt” sätt. Medvetandet är något ”givet”, inte en produktion av Jagets aktivitet.

Nittio sidor längre fram i samma publikation är det redan en annan klang i klockan. Nu skriver Reinhold först att medvetandet är oskiljaktligt från föreställningen, men tillägger strax därefter, att medvetandet är ett faktum om vilket man kan tala först ”efter en analys av föreställningens begrepp”.²⁰ Men hur kan man analysera föreställningen överhuvud utan hänsyn till subjekt (den föreställande) och objekt (det föreställda)? Detta tycks vara omöjligt, om – såsom Kant redan påpekade – vårt medvetande konstitueras genom den transcendentala apperceptionen, vilken består i att varje föreställning jag har förknippas med det apperceptiva ”Jag tänker”, med andra ord, det tänkande subjektet finns nödvändigtvis med i varje föreställning. Och helt väntat duger nu Kants apperceptionsargument också för Reinhold, dock inte utan vissa modifikationer. Reinhold skriver:

Nu kan, såsom av teorin för föreställningsförmågan framgår, föreställningen skiljas från det föreställda bara därigenom, att den hänföres i hänseende på sin form till det föreställda; och från den föreställande kan den skiljas därigenom, att den hänföres i hänseende på sitt innehåll till den föreställande; alltså måste medvetandet (så långt det går att utveckla det) bestå i hänförandet av föreställningen på subjekt och objekt.²¹

Formuleringen är inte den tydligaste, men går ut på att medvetandet består av föreställning(ar) som hänvisar både till ett subjekt och ett objekt.

Och vidare: ”Bara genom den här förbindelsen kommer föreställningen verkligt till stånd, det vill säga ett objekt är för ett subjekt tillstådes. Utan ett medvetande överhuvudtaget kan man alltså inte tänka sig en föreställning överhuvudtaget såsom verklig”.²² Alltså är det dock, när allt kommer omkring, medvetandet som är en förutsättning för föreställningar, medvetandet är ett *prius*! Men även den här gången skiljer Reinholds medvetandebegrepp sig från Kants transcendentala apperception. Hans ”Bewusstsein überhaupt” består nämligen i en allmän *föreställning* om Jaget,²³ och är alltså inte en produkt av Jagets transcendentala aktivitet.

Det här är bara den första *circulus vitiosus* som dyker upp hos Reinhold i samband med föreställningsbegreppet. Ett annat följer tätt i hälen av den första cirkeln, när Reinhold försöker närmare bestämma förhållandet mellan föreställningen och subjektet (det vill säga den föreställande). Föreställningen blir möjlig därigenom att subjektet har en föreställningsförmåga. Denna är ”ein Vermögen der vorstellenden Kraft”, men vid det här deduktionssteget kan man ej ännu närmare bestämma, hur denna kraft och subjektet hör ihop. ”Om den här kraften är det föreställande subjektet själv, eller om den finns i det bara förmedlad av objekter; om föreställningsförmågan bör finnas bara i subjektet allena eller ej [...], det kan man fråga först när man vet vari den här förmågan består”.²⁴ Lite längre fram i deduktionskedjan visar det sig att föreställningsförmågan består av receptivitet och spontanitet, de två grundförmågorna som redan Kant fann medverkande i kunskapens tillblivelse.²⁵ Emedan Reinhold redan i början av deduktionen hade förutsatt, att föreställningen alltid hänvisar både till subjekt och objekt (och just därför ligger det alltid en trefald i medvetandesatsen), överraskar resultatet ingalunda: nu är det spontanitet som står för ”subjektsidan” i föreställningsrelationen, medan receptiviteten står för objektet. Detta kunde ännu tolkas i god kantisk mening så att det är subjektets spontanitet som tack vare sin syntetiska förmåga först gör en föreställning möjlig. Men vid det här laget börjar en egendomlighet bli skönjbar. Reinhold utgår från att subjektet är *en* pol av medvetandesatsen, den som har föreställningar. Men om subjektet är den som har föreställningar, måste dessa i så fall hänvisa till *hela* triaden, det vill säga subjekt–föreställning–objekt. Alltså är subjektet å den ena sidan bara en pol av medvetandesatsen, å andra sidan ingår

hela medvetandesatsen i subjektet, som genom sin spontanitet frambring- ar den.

Vilken är orsaken till att Reinhold så ohjälpligt insnärjer sig i cirklar? En noggrannare analys av hans anföranden ger snabbt vid handen att felet ligger i den status föreställningen får i hans elementarfilosofis system. Reinhold vill i Kants följe ta avstånd från den gamla wolffianska rationala psykologins lära om själssubstansen – men när han betonar att Jaget är en föreställning kommer han att faktiskt rehabilitera substansläran: nu är det föreställningen (och det tycks ej ha betydelse om man i detta sammanhang talar om empiriska föreställningar eller om "Vorstellung überhaupt" – om detta senare mera strax nedan) som spelar rollen av en själslig substans.

Den centrala roll som föreställningen spelar i Reinholds elementarfilosofi markerar i själva verket en väsentlig positionsförskjutning i förhållande till Kant – en förskjutning som gör Reinholds filosofi till något helt annat än kantianismen, trots den ursprungliga intentionen att bara hjälpa till att systematisera resultaten av Kants förnuftskritik. Kant skilde nämligen bestämt mellan tänkande (*Denken*) och åskådning (*Anschauung*): det första är en ren formprincip, den andra går ut på innehållet i våra föreställningar. Enligt Kant innehåller tänkandet i sig ingen representation. Tänkandet är subjektets förmåga, ett uttryck av dess spontanitet, medan innehållet i våra föreställningar kommer från objektvärlden, från ting i sig som afficerar vår sinnlighet (det vill säga vår receptivitet). Det finns hos Kant en grundläggande dualism redan i början av filosofin, en dualism som han inte ens vill överbygga.

Reinhold däremot, med sin benägenhet för "monism", börjar med föreställning som en enhetsprincip, som skulle förhålla sig neutralt till den kantska skillnaden mellan form- och innehållsprinciper. Det här kan anses vara hans *prôton pseudos*, varifrån de flesta andra svårigheter i elementarfilosofin härstammar. Till skillnad från Kant blandar Reinhold därmed ihop tankens form och innehåll. Han märker också detta själv under deduktionens gång och försöker i början repa sig med hjälp av nya definitioner. Han skriver att det i medvetandesatsen egentligen först handlar om "föreställningen i allmänhet" (*Vorstellung überhaupt*), varvid man ännu inte skulle ställa frågan om dess representationsinnehåll.²⁶ Men det här leder bara till en paradox: "föreställning i allmänhet" är alltså en representation som ingenting representerar!

I en senare fas av deduktionen försöker Reinhold visa att "föreställningen i allmänhet" definieras därmed att den "hänför sig till" (*sich bezieht*) det föreställda (det vill säga till objektet), som ger den dess innehåll, medan det som föreställer (det vill säga subjektet) levererar dess form. Men om så är, kan man inte mera tala om föreställning i sig som en neutral princip ovanför subjekt-objekt-dualismen, utan måste erkänna resonet i Kants ursprungliga tudelning.

Problemet med form och innehåll leder till ett annat problem, som på

1790-talet stod i förgrunden när man diskuterade elementarfilosofins anspråk, ett problem som blev den slutgiltiga stötestenen för Reinhold. Elementarfilosofins syfte var nämligen att med medvetandesatsen överbrygga den förargliga dualism som begreppet ting i sig var ett uttryck för. Hos Kant uppstod dualismen därav att källan till innehållet i vår kunskap och våra tankar i sista hand låg i ting i sig som var oavhängiga av oss. Reinhold tyckte att han kunde upphäva den här dualismen genom att via medvetandesatsen nivellera ting i sig till bara ett moment i föreställningsförhållandet: ett ting i sig skulle vara ingenting annat än ”det föreställda”, till vilket föreställningen ”hänvisar”.

Just här fanns hunden begravd. Redan samma år som *Beyträge* utkom, 1790, noterades detta av en av Reinholds tidigaste kritiker, K. H. Heydenreich, som publicerade en skarp recension i *Leipziger gelehrten Zeitung* av denna elementarfilosofins första utkast. Heydenreich anmärkte, att ”Herr Reinhold [...] försöker ur begreppet av blotta föreställningen utveckla mera än som i det kan ligga”. I sak hade Reinhold själv erkänt, att hans teori av den blotta föreställningsförmågan överhuvudtaget skulle ”överskrida sina gränser och gå miste sitt ändamål”, om den skulle göra till sitt objekt någonting, som hör till föreställningens yttre villkor (med andra ord: källan till ”stoffet”, ”materien” det vill säga det som bildar föreställningens innehåll). Just därför att objektet är någonting som ligger utanför föreställningens (representationens) sfär, kan teorin om föreställningsförmågan bara konstatera att det inte kan givas en föreställning utan ett stoff. Men varifrån detta stoff kommer och om föreställningens innehåll motsvaras av verkliga ting utanför den – detta är någonting, som teorien ej kan bevisa, löd Heydenreichs slutsats.

Reinhold kunde inte annat än gå med på detta. Visserligen hade han ännu haft den möjliga utvägen att anta en radikal ”skeptisk” position, i likhet med den cartesiska *dubito*-operationen (*mihi persuasi, nihil esse in mundo*) och stanna därvid, utan att försöka säga någonting om existensen av ting i sig utanför mig. Detta är ju den position som den senare fenomenologin i Husserls fotspår har anammat. Men den här vägen måste förbli oacceptabel för Reinhold, emedan han som upplysningsman ville nå ”verklig” (och inte bara ”fenomenologisk”) kunskap, och ett av de mål som elementarfilosofin hade ställt sig var just överbryggandet av dualismen mellan ting i sig och vår kunskapsförmåga. Men det är intressant, att några senare forskare (framför andra Alfred Klemmt) likväl har försökt att se Reinhold som en föregångare till den moderna fenomenologin.²⁷

Övergång till Fichte

Samtidigt som Reinhold kämpade med aporier i sin elementarfilosofi, uppstod en ännu radikalare version av efterkantisk grundsatsfilosofi, nämligen Fichtes ”vetenskapslära” (*Wissenschaftslehre*), som man ur en viss

ståndpunkt kan kalla en förbättrad version av elementarfilosofin. Den stora skillnaden till Reinhold var emellertid att Fichte inte startade från "föreställningen" som skulle förmedla mellan subjekt och objekt, utan från Jagets aktivitet, som "sätter" både sig självt och icke-Jaget. Fichtes lösning var alltså att satsa allt på den första delen av Reinholds triadiska sats, på subjektet. Med denna vändning kunde han anknyta till Kants idé om Jagets spontanitet. (Enligt Kant var spontaniteten "förmågan att själv åstadkomma föreställningar".²⁸ Man kan säga att redan i förhållande till Kants teori om subjektet spelade kunskapssubjektet i Reinholds elementarfilosofi en avsevärt mera passiv roll.) Först den här radikala subjektivismen gjorde det möjligt för Fichte att övervinna problemet med ting i sig, emedan nu även kunskapens och föreställningarnas innehåll kunde betraktats som en produkt av det aktiva Jaget.

Redan i brevväxling med Reinhold hade Fichte skrivit till densamme att filosofin i sak måste utgå från en enda princip, men att Reinholds första princip ändå var skevt uppställd. Den reinholdska principen var, enligt Fichte, bara en princip av den teoretiska förmågan, inte av "subjektivitet överhuvudtaget", som först är i stånd att förena i sig det teoretiska och det praktiska.²⁹ Fichte menade alltså att Reinhold felaktigt hade upphöjt medvetandesatsen (och föreställningsförmågan bakom den såsom den kraft som producerar tripliciteten) till en högsta princip, trots att den i själva verket bara är en underordnad princip. Enligt Fichte kan den högsta principen och grunden för all vidare filosofi enbart sökas i det aktiva Jaget.

Fichtes enkla och eleganta lösning gjorde ett starkt intryck på Reinhold. Två år senare beskrev Reinhold sina känslor i ett brev till Jens Bagge på följande vis:

Genom en revision av systemet för min elementarfilosofi föll mig strax i ögonen hur ohållbart det var. [...] Jag fann den här principen uppställd av Fichte, och den mest totala revolution som ett icke osystematiskt huvud kan genomgå, hände nu och händer fortfarande i mitt huvud: inte en enda sten av den byggnad i vilken jag hittills hade bott ganska bekvämt, blev lämnad kvar. [...] Min heliga, obetingade plikt är att själv vältra omkull elementarfilosofin och bygga av dess ännu brukliga stycken ett sakristi för det rena förnuftets tempel, som Fichte har byggt.³⁰

Reinholds begeistring inför Fichte visar ett för honom typiskt karaktärsdrag som man kan kalla för antingen ädelmod eller naivitet – helt efter värderingen hos den som bedömer! – han var alltid öppen för argument och var redo att ändra ståndpunkt om motståndaren föreföll övertygande. Han hade redan 1790 publicerat Heydenreichs invändningar mot sin elementarfilosofi såsom bilaga till sina *Beyträge* och därmed visat att en diskussion som ville finna fram till sanningen var honom viktigare än

fasthållandet i egna åsikter. Också detta var ett drag vilket karakteriserar Reinhold som en upplysningsman som framförallt vill det allmänna bästa. I en vidlyftig recension av Fichtes skrifter i *Allgemeine Literatur-Zeitung* 1798 bekände Reinhold sig till Fichte offentligt. Fichte hade funnit elementarfilosofins svaga punkt och därtill utstakat vägen till hur man skulle kunna bygga upp en mera konsekvent grundsatsfilosofi i kölvattnet av Kants criticism.

Men det dröjde inte länge förrän det ånyo uppstod anledning till tvekan. Fichtes vid första påseende så eleganta konsekvens krävde ett dyrt pris. Processen som tog utgångspunkt i Jagets spontanitet, där Jaget satte sig självt och därigenom också icke-Jaget för att sedan framskrida till konstruktionen av världen i alltmer nya triader, visade sig vid närmare betraktelse vara betänkligt subjektivistisk – ja, den lutade sig starkt mot subjektiv idealism. Om redan de så kallade popularfilosoferna på 1780-talet i Kants *Kritik der reinen Vernunft* hade sett ett slags berkeleyanism, ett sätt att reducera allt till det blotta *esse est percipi*, syntes Fichtes lösning, som rentav ville avskaffa det av subjektet oavhängiga tinget i sig, återuppleva just dessa tankegångar.

För den nästföljande generationen i tysk klassisk filosofi, för de ambitiösa unga idealistiska systembyggarna Schelling och Hegel, var detta inget stort problem, men för Reinhold förhöll saken sig annorlunda. Han var ju en upplysningsman som kände sig förpliktad att försvara principen om det allmänna och ”populära” förnuftet. Framförallt var Fichtes sätt att begrunda människans frihet, trots att det syntes att stegra Kants idé om Jagets spontanitet till det oändliga, i praktiken problematiskt, emedan dess idealism och subjektivism i sista hand gjorde frihetstanken överklig. Även den så kallade ateismfejden 1799, där Reinhold i början försökte förmedla mellan Jacobis teism och Fichtes ståndpunkt, men utan framgång (Fichte blev på ett skandalöst sätt avsatt från sin professur i Jena), tycks ha avkyld Reinholds tidigare entusiasm gentemot Fichte. Beaktar man Reinholds utgångspunkt och de djupaste motiven i hans tänkande, upplysningens ideal, är det inte att undra på att hans Fichte-begeistring endast kunde vara ett par år.

Och sedan?

Inom ramen av den här artikeln kan jag inte följa Reinholds senare skeden, det skulle kräva en vidlyftig presentation. Det får räcka med konstaterandet, att tittar man lite noggrannare i sömmarna på de ständiga systembytena uppvisar de en viss inre logik som står i samband med de problem som den tyska transcendentalfilosofin och lite senare idealismen hade att brottas med. Helt kort kan man säga att Reinholds grundläggande antinomi bestod i att han försökte förena två oförenliga ambitioner: å den ena sidan att skapa ett system på en apodiktisk grund, å den andra att bryta

en lans för en filosofisk ”realism” som vore förenlig med upplysningens ideal – den upplysning de unga tyska idealisterna kring år 1800 (Schelling, Hegel) redan ville avsvära sig som ytlig ”förstånds-” och ”reflexionsfilosofi”.

Jag vill dock till slut ännu en gång påpeka att Reinholds inflytande i den tyska idealismens formativa skede av allt att döma har varit större än man hittills velat erkänna. Det finns ännu mycket att utforska, och många frågor har ännu inte blivit utredda – exempelvis väntar Reinholds onekligen gåtfulla omvändelse till Bardilis anhängare ännu på sin analys.³¹ Det finns framför allt två punkter i vilka Reinhold tvingade de tyska idealisterna till omtänkande: frågan om hur man skulle börja med filosofin, och triplicitetsprincipen.

Det förstnämnda, den så kallade *Anfangsproblematik* har redan analyserats i bland annat en viktig monografi av Martin Bondeli och delvis också av Pierluigi Valenza.³² Ännu 1812 diskuterar Hegel på de första sidorna av sin *Wissenschaft der Logik* problemet med hur man skall börja med att filosofera. Till skillnad från de hånfulla yttrandena om Reinhold i sina ungdomsskrifter medger Hegel nu att ”man måste för rättvisans skull säga, att [Reinholds åsikter] grundar sig på ett verkligt intresse vad det filosofiska *börjandets* spekulativa natur beträffar”.³³ Helt allmänt kan man säga att cirklar och återvändsgränder i Reinholds försök att begrunda elementarfilosofin led Hegel till att i sin *Logik* ta skeden i vacker hand och erkänna det antinomiska i filosofins början – så blev det en dialektisk antinomi av Varat och Inget (*Sein* och *Nichts*) som startar Logikens framställning.

Den andra punkten, triplicitetsprincipen, har hittills knappast analyserats. Reinhold torde dock ha varit den förste som konsekvent tillämpade den triadiska idén i filosofins systematik.³⁴ Visserligen hade redan Kant pekat på den triadiska formens betydelse, men han gjorde det helt i förbigående, exempelvis när han på tal om kategoritavlan (där kategorier är angivna i grupper av tre) nämnde att man kan göra ”allerlei artige Anmerkungen” angående tripliciteten.³⁵ När transcendentalfilosofen Fichte och sedan idealisterna Schelling och Hegel använde trefaldighetsschemat i framställningen av sina system, fortsatte de i allt väsentligt på den av Reinhold redan utstakade banan. Man kan jämföra Hegels bekanta ”tes – antites – syntes” med Reinholds ”subjekt – föreställning – objekt”. Det finns naturligtvis en väsentlig skillnad mellan Reinhold och de tyska idealisterna (och redan med Fichte), i det att Reinhold inte tänkte sig subjektet såsom den egentliga källan till syntesen. Elementarfilosofin tycks tvärtom ha utgått från antagandet att subjektets och objektets (tesens och antitesens) syntes redan hade skett i den länk som förenar dem, nämligen i föreställningen – alltså skulle det handla om ett slags ”passiv syntes”. Men dessa är frågor som vi måste diskutera om vi vill tränga djupare in i den klassiska tyska filosofins kärnproblematik. Så har till exempel idén

om möjligheten av en ”passiv syntes” såsom ett alternativ till Kants och den tyska idealismens medvetande- och kunskapsteorier (som understryker subjektets aktiva roll i kunskapsskapandet) förfäktats av Husserl och i hans efterfölje även av Gilles Deleuze. Det går helt enkelt inte att ignorera ”reinholdska” frågeställningar, även om man när allt kommer omkring inte vill gå med på deras premisser.

Summary

Karl Leonhard Reinhold and German Idealism. By Vesa Oittinen. For a long time, Karl Leonhard Reinhold (1753–1823) has been a quite neglected thinker, but during the last 15 years interest in him has steadily increased. This new ”Reinhold revival” focuses on his ”Elementary philosophy”, a system he developed in the 1790s with the intention to systematize the results of Kant’s criticism. The Elementary philosophy started from the ”Proposition of Consciousness” (*Satz des Bewusstseins*) which stated the presence of a triad in the consciousness, viz. the subject, the object and the representational relation connecting them. It became, however, soon obvious that the Proposition of Consciousness led to many unresolved antinomies, mainly because it did not take the self-referential character of consciousness in account. The next step in the development of German Transcendental Philosophy was taken by Fichte, who replaced Reinhold’s Proposition of Consciousness with the idea of an I (Ego) positing itself, a move Reinhold found so convincing that he himself became a supporter of Fichte. Despite of the short-livedness of his own system, Reinhold played, however, the role of an important ferment in the subsequent development of German Idealism – so, for example, both the Fichtean and Hegelian triads owe much to the tripartite Proposition of Consciousness.

Noter

1. G. W. F. Hegel: *Differenz des Fichte’schen und Schelling’schen Systems der Philosophie*, i *Hauptwerke in sechs Bänden* (härförkortad som HW), bd 1 (Hamburg, 1999 [1801]), 77.

2. Thaddä Anselm Rixner: *Handbuch der Geschichte der Philosophie zum Gebrauche seiner Vorlesungen*, bd III (2 upplagan; Sulzbach, 1829), 315.

3. Kuno Fischer: *Geschichte der neuern Philosophie*. bd 5: *Fichte und seine Vorgänger* (Heidelberg, 1869), 37.

4. Symposiumsmaterialet har utgivits av Martin Bondeli & W. H. Schrader (red.): *Die Philosophie Karl Leonhard Reinholds* (Am-

sterdam & New York, 2003; Fichte-Studien, Supplementa bd 16).

5. Luzern-publikationen: Martin Bondeli & Alessandro Lazzari (red.): *Philosophie ohne Beynamen. System, Freiheit und Geschichte im Denken Karl Leonhard Reinholds* (Basel, 2004). Rom-publikationen: Pierluigi Valenza (red.): *K. L. Reinhold. Alle soglie dell’idealismo* i *Archivio di filosofia*, bd 83: 1–3 (Pisa & Roma, 2006). Materialen från symposiet i Montréal har i skrivande stund inte ännu utgetts.

6. Här kan man framförallt nämna arbeten av Martin Bondeli, i synnerhet *Das Anfangsproblem bei Karl Leonhard Reinhold*

(Frankfurt am Main, 1995); Pierluigi Valenza, bl.a. *Reinhold e Hegel* (Padova, 1994); Daniel Breazeale; Manfred Frank; "Unendliche Annäherung" (Frankfurt am Main, 1997); och George di Giovanni. En bibliografi av tidigare publikationer finns i Alexander von Schönborn: *Karl Leonhard Reinhold. Eine annotierte Bibliographie* (Stuttgart/Bad Cannstatt, 1991). Nyare publikationer (till år 2003) har listats i Reinhold-utgåvan av Faustino Fabbianelli (se not 7).

7. K. L. Reinhold: *Gesammelte Schriften. Kommentierte Ausgabe*, red. av Martin Bondeli. Av denna utgåva, koncipierat i 12 band, har hittills bara band 2:1, 2:2 och 4 utkommit, vilka innehåller *Briefe über die Kantische Philosophie* samt *Über das Fundament des philosophischen Wissens* (Basel, 2007, 2008, 2011). Redan 1983 startade en utgåva av Reinholds brevväxling, vars publicering dock gått trögt: *Karl Leonhard Reinhold Korrespondenzausgabe der österreichischen Akademie der Wissenschaften*, I, red. Reinhard Lauth, Eberhard Heller & Karl Hiller (Stuttgart/Bad Cannstatt, 1983).

8. Exempelvis K. L. Reinhold: *Beiträge zur Berichtigung bisheriger Missverständnisse der Philosophen*, bd I–II, red. Faustino Fabbianelli (Hamburg, 2003, 2004 [1790, 1794]); Reinhold: *Versuch einer neuen Theorie des menschlichen Vorstellungsvermögens*, bd I, red. Ernst-Otto Onnasch (Hamburg, 2010 [1789]).

9. K. L. Reinhold: *Briefe über die Kantische Philosophie* i *Gesammelte Schriften* bd 2:1, 90. Stället förekommer bara i den version som publicerades i *Teutscher Merkur*, inte i den senare bokutgåvan.

10. Vesa Oittinen: "Ein nordischer Bewusstseinsphilosoph. 'Reinholdianische' Themen bei G. I. Hartman" i Martin Bondeli & W. H. Schrader (red.): *Die Philosophie Karl Leonhard Reinholds*, 55–75; Oittinen, "Reinhold, ein Cartesianer?" i Martin Bondeli & Alessandro Lazzari (red.): *Philosophie ohne Beynamen*, 57–81 (Schwabe Philosophica V); Oittinen: "Über einige phänomenologische Motive in Reinholds Philosophie" i Pierluigi Valenza (red.): *K. L. Reinhold – Am Vorhof des Idealismus*, 115–128. Dessa publikationer bygger på mina föredrag vid Reinholdsymposier i Bad Homburg (1998), Luzern (2002) och Rom (2004).

11. Dock kan man nämna Pierluigi Valenza: "Denken und Sprache in der Spät-

philosophie Reinholds" i Bondeli & Schrader (red.): *Die Philosophie Karl Leonhard Reinholds*, 283–301; och Michael Gerten: "Sprache und System. Zu K. L. Reinholds viertem, sprachphilosophischem Systemwechsel" i Valenza (red.): *K. L. Reinhold. Alle soglie dell'idealismo*, 167–191.

12. Reinhold: *Beiträge zur Berichtigung bisheriger Missverständnisse der Philosophen*. bd I, red. Faustino Fabbianelli, 7.

13. Kuno Fischer: *Geschichte der neuern Philosophie*. bd VI: *Fichtes Leben, Werk und Lehre* (Heidelberg, 1900), 24. Lite senare preciserar Fischer åter sin synpunkt: "Es war Reinhold, der den cartesianischen Grundgedanken aus der kantischen Kritik hervorhob und an die Spitze einer neuen und folgenreichen Entwicklung stellte". Samma idé om Reinholds "cartesianism" förfäktar ännu Manfred Frank, enligt vilken Reinhold åter sällade sig till "det cartesianiskt-skolfilosofiska paradigmet" (Frank: "Unendliche Annäherung", 161).

14. Immanuel Kant: *Kritik der reinen Vernunft*, red. Raymond Schmidt (Hamburg, 1956), B 404

15. Reinhold: *Beiträge* I, 98ff.

16. Exempelvis i den andra meditationen definierar Descartes "tänkandet" så att det omfattar såväl att tvivla som att förstå, jaka, neka, vilja, föreställa – med andra ord, all mental aktivitet överhuvudtaget: "*Sed quid igitur sum? res cogitans [...] nempe dubitans, intelligens, affirmans, negans, volens, nolens, imaginans quoque, & sentiens*" (*Renati Des Cartes Opera philosophica*, editio III, Amstelodami: apud Janssonium jr. 1658, 12).

17. Reinhold: *Beiträge* I, 100

18. Reinhold: *Beiträge* I, 48–49: "Nicht um seiner *Substanz* willen [...], sondern um der bloßen Vorstellungen willen, die wir durchs Bewußtseyn kennen, nennen wir das Subjekt des Bewußtseyns das *Vorstellende* [...]. Die Substanz selbst kann in keiner ihrer bloßen Vorstellungen vorkommen, ohne dadurch Substanz einer bloßen Vorstellung zu werden, und folglich aufzuhören das von der bloßen Vorstellung verschiedene Subjekt zu seyn".

19. Reinhold: *Beiträge* I, 49.

20. Reinhold: *Beiträge* I, 153.

21. Reinhold: *Beiträge* I, 153.

22. I original: "Nur durch das Bezogenwerden wird wirklich vorgestellt, d.h. dem Objekt ein Subjekt vergegenwärtigt. Ohne

Bewußtseyn überhaupt läßt sich also keine Vorstellung überhaupt als wirklich denken”, Reinhold: *Beiträge I*, 153.

23. Även här kan man skönja ett ”fenomenologiskt” drag i Reinholds tankegångar. Han definierar nämligen ”medvetandet överhuvudtaget” på följande sätt: ”Das Bewußtsein überhaupt besteht im Bezogenwerden der Vorstellung durch das Subjekt auf Objekt und Subjekt, und ist von der Vorstellung überhaupt unzertrennlich” (*Beiträge I*, 153). Förutom att medvetandet alltså ej går att skiljas från föreställningen, består det i en ”Bezogenwerden” av föreställningar på objekter, ett begrepp som på häpnadsväckande sätt tycks förebåda Husserls lära om objekternas ”intentionale Inexistenz” i medvetandet.

24. Reinhold: *Beiträge I*, 120.

25. Reinhold: *Beiträge I*, 131.

26. Reinhold: *Beiträge I*, 120 (§ viii).

27. För en mera ingående analys av Reinholds ”fenomenologiska option” se min uppsats ”Über einige phänomenologische Motive in Reinholds Philosophie”, jfr fotnot 2 ovan. En mera ”fenomenologivänlig” tolkning – delvis i direkt polemik mot mig – har nyss framlagts av Sebastian Luft i artikeln ”Phenomenology as first philosophy. A prehistory” i Carlo Ierna, Hanne Jacobs & Filip Mattens (red.): *Philosophy, phenomenology, sciences. Essays in commemoration of Edmund Husserl (Dordrecht etc, 2010; Phenomenologica 200)*, 107–133.

28. Kant: *Kritik der reinen Vernunft*, B 75.

29. Jfr Fichtes brev till Reinhold den 28 april 1795 i Fichte: *Gesamtausgabe*. bd I/2 (Stuttgart-Bad Cannstadt, 1965), 149; samma text i Fichte: *Gesamtausgabe* (Leipzig, 1986), 1499: ”Ich bin mit Ihnen darüber ganz einig, daß sie [die drei Grundvermögen der menschlichen Seele – V.O.] unter ein höheres Prinzip subordiniert, darüber aber uneinig, daß dieses Prinzip das des theoretischen Vermögens sein könne, worüber ich mit Kant einig bin; uneinig mit ihm, daß jene Vermögen überhaupt nicht subordiniert sein sollen. Ich subordiniere sie dem Prinzip der Subjektivität überhaupt. Diesen Weg nun schneiden Sie durch Ihre Elementarphilosophie völlig ab, indem Sie schon ein höchstes Prinzip, das ich aber nur für subordiniert halte, haben”.

30. Reinhold till Jens Baggesen den 3 februari 1797, i E. Fuchs (red.): *Fichte im Gespräch*. bd 1 (Stuttgart-Bad Cannstadt 1978), 402ff: ”Durch eine Revision des Systems meiner Elementarphilosophie [...] sprang mir auf einmal die Unhaltbarkeit desselben in die Augen. [...] Ich fand dieses Princip durch Fichte aufgestellt, und die totalste Revolution, die in einem nicht unsystematisch eingerichteten Kopf vorgehen kann, ging nun, und geht nun in dem meinigen vor: kein Stein des Gebäudes, in dem ich bisher ziemlich bequem gehauset habe, das ich selbst erbaute [...] bleibt über dem andern [...] Es ist meine heiligste, dringendste Pflicht, die Elementarphilosophie selbst einzustürzen, aus ihren brauchbaren Trümmern eine Sacristei für den Tempel der reinen Vernunft zu errichten, den Fichte begründet hat ...”.

31. Först för ett par år sedan publicerades den första monografien över Bardili, Rebecca Paimann: *Das Denken als Denken. Die Philosophie des Christoph Gottfried Bardili* (Stuttgart, 2009).

32. Se not 6.

33. G. W. F. Hegel: *Wissenschaft der Logik*. bd I, i HW bd 3, 57: ”eine Ansicht, welche Reinhold in den spätern Zeiten seines Philosophirens vielfach urgirt hat, und der man die Gerechtigkeit widerfahren lassen muss, dass ihr ein wahrhaftes Interesse zu Grunde liegt, welches die speculative Natur des philosophischen Anfangs betrifft”.

34. Intressant nog var det den finländske (född på Åland) filosofen Gabriel Israel Hartman som utvecklade ett system mycket likt Reinholds, och i sitt huvudverk *Kunskapslära I–II* (Åbo, 1807, 1808) tillämpade triplicitetsprincipen ännu stramare än Reinhold, ja *ad nauseam*, på alla filosofins delområden. Om Hartman och hans ”reinholdianism”, se t.ex. mina publikationer *Der Akt als Fundament des Bewusstseins? Zur Differenz von G. I. Hartman und nachkantischer Transzendentalphilosophie* (Frankfurt am Main, Berlin & New York, 1996) och ”Ein nordischer Bewußtseinsphilosoph. ’Reinholdianische’ Themen bei G. I. Hartman” i Martin Bondeli & W. H. Schrader (red.), *Die Philosophie Karl Leonhard Reinholds*, 55–75.

35. Jfr Kant: *Prolegomena* § 39 not, i *Werke* (Akademie-Ausgabe), bd IV (Berlin, 1968), 325.